

УДК [930.253+94](477.51)"1812"

А. В. МОРОЗОВА*

**ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ АРМІЇ НАПОЛЕОНА
В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ**

Із залученням джерел Державного архіву Чернігівської області розглядаються різноманітні аспекти перебування військовополонених Великої армії Наполеона в Чернігівській губернії в 1813–1814 рр.

Ключові слова: Вітчизняна війна 1812 р.; військовополонені; Чернігівська губернія.

200 років минуло з часів Вітчизняної війни 1812 року, але й досі драматична епоха приваблює до себе численних дослідників, які оприлюднюють мемуари, щоденники, листи учасників і свідків, виявляють цікаві подробиці подій, що відбувалися на театрі воєнних дій і в тилу. Однак досі ще залишаються непрочитаними сторінки історії, що стосуються долі військовополонених Великої армії.

У Державному архіві Чернігівської області у фонді Канцелярії чернігівського цивільного губернатора зберігається значна кількість справ про перебування військовополонених на території губернії в 1813–1814 рр.

Наполеон, коли рушив до Росії у червні 1812 р. майже 450-тисячною армією та задіяв у кампанії загалом 676 тис. осіб¹, сподівався розбити росіян на кордоні, укласти мир і з тріумфом повернутися додому. Однак цим планам не судилося здійснитися: армія, дворянство, купецтво, селяни, створене в ході війни ополчення та партизанські загони – усі виступили на захист країни.

Французька армія не була готова до ведення війни в зимових умовах через недостатню кількість наметів, теплої одягу та взуття; не були створені умови для перековки коней і перестановки обозів на полоззя². Форсовані марші ускладнювали нерегулярне постачання армії провіантом, фуражем.

Величезна територія Росії, низька густина населення та його злиденність також були перешкодою для просування, а пізніше й відступу армії. Відступаючи спустошеними дорогами, воїни зазнавали бідування, відчували на собі воєнний тягар. Зрештою, це призвело до загибелі грізної Великої армії, яка майже 20 років тримала в страху Європу. У цей час багато солдат воліли краще бути полоненими, аніж відчува-

* *Морозова Анна Валеріївна* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Чернігівської області.

ти голод, холод й наражатися на козацькі піки, тому “почитали себя счастливыми и защищенными”, перебуваючи в полоні³.

Чернігівська губернія разом з іншими губерніями Російської імперії була обрана для тимчасового розміщення військовополонених, які направлялися до Астраханської, Оренбурзької, Вятської, Пермської, Саратовської та Тамбовської губерній. Сучасна історіографія перебування на території Російської імперії військовополонених Великої армії Наполеона досить велика, але вона стосується здебільшого території сучасної Російської Федерації⁴. Виняток становить праця С. В. Потрашкова, що висвітлює перебування військовополонених у Слобідській Україні⁵.

Військовополонених, які опинилися в Чернігівській губернії, можна умовно розділити на дві категорії: до першої належать особи, для яких Чернігівська губернія була визначена місцем постійного проживання в полоні, до другої – ті, що прямували через губернію в інші регіони імперії.

2–3-тисячні колони полонених були знеслені від холоду та голоду, брудні, замотані в жіночі хустки, салопи й шуби⁶. Багато хто з них гинув у дорозі. Висока смертність серед полонеників змусила російський уряд призупинити їхнє переміщення углиб країни. Проте і в губерніях, що приймали полонеників, вони часто ставали жертвою “лихоимства приставов, равнодушия гражданских начальств...” і також помирали у великій кількості⁷.

Чернігівською губернією також пройшло чимало солдат і офіцерів наполеонівської армії. Серед них були французи, італійці, іспанці, баварці, голландці. Більшість з них брали участь у всіх найбільших битвах, побували в Москві і, покинувши її, відчували на собі весь тягар відступу: голод, холод, переправу через Березіну, жахливі випробування Вільни. Їх полонили під Смоленськом, Борисовим, Вільно, Ковно, Кенігсбергом, Мінськом, Варшавою, Берліном. Перші партії полонених прибули до Чернігівської губернії в січні 1813 року. Серед них були піхотинці, кірасири, егері, гусари, улани, драгуни – солдати та офіцери.

У листопаді 1812 р. циркуляром Головнокомандувача Санкт-Петербурга С. К. Вязмітинова губернській владі було приписано піклуватися про постачання військовополонених теплим одягом. Відповідальність за “снабжение одежою приличною времени года” була покладена на губернатора тієї губернії, “в которую с самого начала партия пленных вступает”. Урядовці Чернігівської губернії мали забезпечити їх одягом, взуттям, їжею, медичною допомогою та житлом.

Взимку 1812–13 рр. для “пленных европейцев” найважливішою умовою збереження життя було своєчасне отримання належної медичної допомоги.

Ще в липні 1812 р. постало питання про відведення приміщень, яких у губернському місті не вистачало, під воєнні шпиталі. Поступо-

во проблема нестачі лікарняних приміщень була вирішена: під лазарети були відведені три корпуси Чернігівського повітового училища, будинок генерал-губернатора, чотири корпуси богадільні, три корпуси Чернігівської духовної семінарії⁸. Та вже через рік, у липні 1813 р., наглядач Чернігівського воєнного шпиталю Горбунов сповіщав губернатора про концентрацію всіх хворих в будинку генерал-губернатора⁹. За потреби партії полонених оглядали лікарі Чернігівського тимчасового військового шпиталю й тих, хто потребував лікування, залишали в Чернігові. Військовополонені перебували на лікуванні у лікарні Чернігівської богадільні та разом з пораненими солдатами й офіцерами російської армії у військовому шпиталі.

На жаль, щотижневі рапорти з відомостями про військовополонених, які перебували на лікуванні за січень 1813 – квітень 1815 рр., збереглися частково. Так, іменний список військовополонених нижніх чинів, котрі знаходились у лікарні Чернігівської богадільні з 23 січня 1813 р. по 31 травня 1814 р., засвідчує, що за цей час у лікарні перебувало на лікуванні 949 військовополонених, з яких 92 померло¹⁰. Відзначається збільшення кількості хворих серед полонених у зимовий час. У цій лікарні одночасно перебувало від 32 до 155 полонених. Найбільше їх було у листопаді 1813 – січні 1814 р.¹¹ Значно більше їх утримувалось у воєнному шпиталі – від 117 до 507 осіб одночасно¹².

Нестача російського медперсоналу спричинила підняття статусу лікарів з військовополонених. Циркуляром С. К. Вязмітинова від 19 грудня 1812 р. було дозволене використання лікарів з полонених у лазаретах за умови, “чтобы пленные врачи <...> ни под каким видом не употреблялись для лечения наших жителей”. А іменним указом Олександра I С. К. Вязмітинову від 1 квітня 1813 р. було дозволено оголосити військовополоненим медичним чинам про можливість улаштуватись на службу у військові шпиталі. Та, як повідомив проводир дворянства Мглинського повіту, де мешкали військовополонені медичні чини, “ни один не изъявил на то своего желания”¹³.

Все ж відзначимо, що й на Чернігівщині практикували окремі лікарі з полонених Великої армії. Так, разом з титулярним радником П. Смагіним з Києва до Чернігова прибув голландський лікар Янсон, який надавав медичну допомогу саме П. Смагіну. 13 жовтня 1813 р. П. Смагін звернувся до чернігівського губернатора з проханням дозволити під час виконання ним “поручения <...>, возложенного от министра в нескольких губерниях” тримати при собі цього лікаря¹⁴. Дозвіл був отриманий, а вже 25 жовтня 1813 р. Янсону дозволили залишитися в Ніжині при лікарні місцевої богадільні, “в рассуждение того, что он по знанию медицины может быть тамо полезен”¹⁵. Невдовзі П. Смагін мав вирушити до Київської губернії, й Янсон з Ніжина був доправлений до губернського міста, але за розпорядженням губернатора разом зі своїм слугою повернувся до Ніжина “для временного там пребывания”¹⁶.

Приписи встановлювали й вжиття санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів. Так, Медичний департамент у приписі від 16 грудня 1812 р. вказав на неприпустимість “близкого сообщения” між полоненими та місцевими жителями й одночасно закликав обивателів надавати полоненим “христианское призрение”. Там же важливим заходом щодо запобігання розповсюдженню епідемічних захворювань визнавалося “глубокое зарытие или сожжение” тіл померлих військовополонених.

Треба відзначити, що поховання померлих полонених не було законодавчо врегульовано, тому віддавалося на відкуп долі. Солдат наполеонівської армії через світську та церковну пропаганду не вважали християнами, й їм часто відмовляли в місці на кладовищі. Померлих в дорозі зазвичай закопували біля доріг, взимку спалювали або залишали без поховання. Полонених, які померли у населених пунктах, ховали за їхніми межами.

Судячи зі змісту документів, померлих військовополонених у Чернігові ховали на кладовищі у братських могилах, але без дотримання санітарних норм. Це викликало стурбованість місцевої влади, оскільки з настанням тепла очікувалось погіршення ситуації з розповсюдження епідемічних захворювань. У лютому 1813 р. губернатор звернувся до стряпчого Троцького з проханням перевірити дії міської поліції щодо нагляду за місцями, які “за открытием весны и теплоты от испарений при истлении погребенных не с должною аккуратностию на кладбищах человеческих тел и накопленного во множестве при всех больницах человеческого ж помета и в некоторых лошадиного навоза” могли призвести до епідемії інфекційних захворювань. Огляд Троцьким усіх небезпечних у санітарному відношенні місць виявив бездіяльність місцевої поліції, й ним була запропонована низка найнеобхідніших заходів.

Перш за все пропонувалося команді, яка готувала ями для поховання, запрошувати відповідних представників місцевої влади оглядати їх, “в должную ли она пропорцию заготовлена”.

Далі констатувалося, що “в жестокость морозов прошедшей зимы как упомянутая команда своих мертвых, так и полиция, погребавшая замерзших и умерших военнопленных” недостатньо глибоко закопували тіла й наказувалося до 25 лютого виділити з прилеглих до Чернігова сіл 100 мешканців (не виключаючи навіть жінок) з сокирами, лопатами та заступами, які мали зробити на могилах “насыпи вышиною не менее 3,5 аршин с плотным той насыпи утоптанием”.

Двори будинку чернігівського поліцмейстера та будинку, в якому зупинявся французький генерал Тюрінг, були завалені кінським гноєм, на прибирання якого потрібно було направити 30 селян з 20 підводами¹⁷.

Головним джерелом існування полонених було утримання, що виділялося державною скарбницею. З метою скорочення цих витрат ро-

сійська влада вирішила використати працю великої кількості військовополонених в народному господарстві й навіть задіяти їх на службі в армії.

Ще наприкінці 1812 р. імператор Олександр I підтримав пропозиції Комітету міністрів, спрямовані на скорочення державних витрат на утримання військовополонених¹⁸. Передбачалося поляків направляти на укомплектування полків на Кавказі та Сибірської лінії, що дало б змогу не лише зменшити кількість казенних утриманців, а й зберегти рекрутів для армій, що діяли проти французів. 3 січня 1813 р. іменним указом Олександра I керуючому військовим міністерством доручалося направляти полонених з “природных французов, итальянцев и голландцев” в Орел для формування легіонів за штатами піхотних полків російської армії та утриманням за штатами мушкетерських полків¹⁹. Та ця спроба виявилася не зовсім вдалою – масового запису до полків не було²⁰.

Військовополоненим з робітників і майстрів пропонувалося за бажанням працювати як на казенних, так і на приватних фабриках і заводах на загальних умовах з російськими підданими.

Землеробам пропонувалося оселитися серед колоністів Саратовської та Катеринославської губерній і працювати у поселенців; згодом вони мали можливість навіть отримати землю (на відміну від колоністів без грошової допомоги від держави).

Інші, “по привычным к солдатской жизни или по неспособности к трудам другого рода”, мали бути задіяними на відбудові Москви та інших міст²¹.

І вже на початку 1813 р. чернігівському губернаторові було доручено сповістити смоленського губернатора про бажання власників фабрик і заводів Чернігівської губернії найняти робітників і майстрів з полонених, які в цей час перебували у Смоленській губернії²².

Хоча кількість фабрично-заводських робітників серед полонених була незначною, але саме вони підказали рішення щодо їхнього використання. Ініціатором виступив міністр внутрішніх справ О. П. Козодавлев, прибічник протекціонізму та розвитку фабрично-заводської промисловості в Росії. Він запропонував не виписувати майстрів з-за кордону, а прийняти в російське підданство ремісників – колишніх французьких солдат. І 4 липня 1813 р. С. К. Вязмітинов розіслав циркуляр “О желающих присягнуть на подданство России”. До записки Козодавлева він вніс уточнення: допускати до присяги на вірність імператорові, але “с наблюдением, однако же, осторожностей, дабы сим случаем не могли воспользоваться иногда люди вредные или подозрительные”. Відповідно до його ж циркуляра від 19 серпня 1813 р. губернатори мали особливу увагу звернути на майстрів, а “буде обнаружены такие в каком-либо роде мануфактуры или знания в горном или рудокопном

деле”, радити цим новим підданим Російської імперії їхати туди, “где казённые и партикулярные фабрики и заводы находятся с тем, не пожелают ли они обратиться по доброй воле на оные и тем устроить себе состояние”²³.

У Чернігівській губернії майстрові працювали, зокрема, на суконній фабриці графа Зотова в м. Ніжині. У Сильвестра Мартініані й Анжона Маріані з Риму та Юста Гверієрі з Флоренції вилучили паспорти й пообіцяли повернути через 9 місяців роботи на фабриці. Але вони попрацювали півтора роки й наприкінці 1815 р. були доставлені в Чернігів. Італійці вирішили залишитися в Росії, й у грудні 1815 р. подали клопотання про надання їм російського громадянства²⁴.

28 квітня 1813 р. С. К. Вязмітинов повідомив київського коменданта генерал-лейтенанта О. Й. Массе, а він у свою чергу 31 серпня 1813 р. – київського та чернігівського цивільних губернаторів про дозвіл імператора залучити 500 військовополонених до робіт з укріплення Київської фортеці. Для цього губернатори мали відібрати “здоровых и к работе годных” полонених за виключенням поляків, яких відправляли до Георгіївська; прусаків, саксонців і підданих Мекленбург-Шверинського та Ангельтгемандського герцогств, які були відпущені на батьківщину; іспанців і португальців, яких відправляли до Царського Села, та австрійців, “коих в сии работы употреблять запрещено”²⁵.

Вже у вересні 1813 р. чернігівський губернатор повідомив О. Й. Массе про відправку до Києва 165 військовополонених та підготовку ще 130, які були відправлені на початку жовтня. Серед них були французи, італійці, голландці, баварці, альмани, баденці, неаполітанці, вестфальці та імерець²⁶. Остання партія військовополонених для робіт на Київській фортеці з 22 осіб була відправлена з Чернігова 25 жовтня²⁷.

Військовополонені Великої армії також працювали на відбудові та укріпленні фортець у Бобруйську та Борисові, але восени 1813 р. ці роботи були припинені. На прохання мінського цивільного губернатора П. М. Добринського С. К. Вязмітинов розпорядився розмістити цих військовополонених на зимових квартирах у Чернігівській губернії, “дабы они будущей весною, с лучшею удобностию, могли быть употреблены к продолжению и окончанию бобруйских и борисовских фортификационных работ”. 27 жовтня 1813 р. до Чернігова було направлено 789 полонених з Борисова та 934 – з Бобруйська, які розмістилися в Козелецькому повіті²⁸.

Треба відзначити, що ставлення до Великої армії, французів, як свідчать приватне листування, щоденники офіцерів і цивільних осіб, впродовж війни змінювалося. Так, у липні 1812 р. петербурзький чиновник І. Б. Оденталь писав: “Удивляюсь, что французов берут живых в плен. Это сущая зараза. Изверги сии напитаны таким духом, что их

более еще должно опасаться пленных, нежели сражаться с ними”²⁹. А вже у листопаді 1812 р. генерал Д. М. Волконський писав: “Морозы пресильные... Встретил пленных. Они в гибельном положении. Их ставят на биваках без одежды и даже почти без пищи <...>, их множество по дороге умирает...”³⁰ Інший очевидец полковник М. М. Петров, описуючи “тартарные мучения” французів, робить висновок: “как бы не были велики злодеяния французов, мера лютостей страдания их <...> превозмогла справедливую к ним ненависть”³¹.

Англійський генерал Р.-Т. Вильсон, який у своїх листах і щоденнику часто звинувачував М. І. Кутузова в “нежности с неприятелем на поле боя”, з великим співчуттям ставився до полонених, особливо іспанців і італійців: давав їм гроші на одяг і їжу, намагався полегшити долі, хоча і усвідомлював, що іноді його допомога подовжувала життя нещасних лише на короткий час³².

Турбувалися про військовополонених і місцеві губернатори. Так, наприклад, 24 вересня 1813 р. мінський губернатор П. М. Добринський у листі до чернігівського губернатора О. П. Бутовича прохав подбати про поручика Карла Тумемберта, який виявився родичем міністра морських справ Російської імперії маркиза де Траверсе³³.

Військовополонені офіцери мали право добиратися до місця постійного перебування своїм коштом на поштових, але не завжди вони отримували дозволи на це. Так, 27 січня 1814 р. з таким проханням до чернігівського губернатора звернулися полковник Бернар, батальйонний начальник Деланд, інспектор магазинів Крамар Шарль, лікар Ляфере Франсуа, поручик Сануа Габріель та дивізійний скарбник Лемаль, яким було відмовлено “за имеющимся начальственным предписанием”³⁴.

Ще 4 липня 1813 р. Олександр I підписав іменний указ цивільним губернаторам “О дозволеннии военнопленным вступать в подданство России”, згідно з яким нижні чини складали присягу після прийняття рішення щодо надання громадянства губернатором з наступним надсиланням списків до Міністерства внутрішніх справ. Що стосується офіцерів, то до міністерства надсилювалися списки бажаючих стати підданими Російської імперії, де й приймалося відповідне рішення³⁵. Цей указ був доповнений розпорядженням С. К. Вязмітинова від 5 серпня 1813 р., згідно з яким колишні військовополонені упродовж 9 місяців після прийняття присяги мали обрати рід діяльності.

Після квітня 1814 р. багато хто з полонених зміг жити вільніше, служити гувернерами, учителями, садівниками, кухарями тощо в родинах дворян і міщан. За спогадами сучасників, полоненого француза можна було зустріти тоді майже в кожному будинку. І навіть у юного Михайла Лермонтова вихователем був колишній гвардієць, офіцер Кале³⁶. Камердинером у дійсного статського радника графа Г. М. Зо-

това в м. Ніжині служив підпоручик артилерії Август Обер. 24 грудня 1812 р. він потрапив у полон під час взяття російською армією Кенігсберга, звідки пройшов шлях спочатку до Харкова, звідки – до Сум і нарешті влітку 1814 р., ймовірно, під час повернення на батьківщину – до Києва, де його й запросив на службу граф³⁷. А в липні 1815 р. граф Г. М. Зотов виїхав до Санкт-Петербурга й Август Обер мешкав у ніжинського городничого, та не бажаючи в нього служити, у вересні 1815 р. приїхав до Чернігова й подав клопотання про зарахування до артилерійського полку російської армії³⁸.

У зверненні до Сенату Франції 2 квітня 1814 р. російський імператор Олександр I, зокрема, зазначав: “Я – друг французского народа <...> И, чтобы доказать этот длительный союз с вашей нацией, я возвращаю ей всех французских пленных, находящихся в России”³⁹. Державна машина Російської імперії запрацювала в зворотному напрямку.

У травні 1814 р. розпочався процес репатріації полонених. Вони також направлялися партіями в супроводі рядових інвалідних команд або земського ополчення, котрі мали типову інструкцію, згідно з якою партія відправлялася за складеним маршрутом, конвоїр отримував кошти на утримання полонених з розрахунку 5 коп. на солдата, які видавалися їм під розписки щотижнево; крім грошей полонені постачалися провіантом. Конвоїрам приписувалося “во время следования обходиться с пленными ласково, учтиво и человеколюбиво без всяких грубостей под опасением наказания, а на случай больных отдавать в ведение градских и земских полиций”⁴⁰.

Указом від 17 серпня 1814 р. “пленным всех наций, присягнувших на подданство России... дана была полная свобода возвратиться, буде пожелают, в их отечества”⁴¹. Дехто вирішив залишитися на новій батьківщині. Так, наприклад, серед полонених-медиків у Мглинському повіті знаходився лікар французької гвардії Домінік ля Флиз. Згодом він отримав дозвіл мешкати в маєтку графа В. Гудовича в с. Розрите Мглинського повіту, а 18 серпня 1814 р. подав клопотання про надання йому російського громадянства. Та отримавши звістку, що “всех французов, не присягнувших на подданство, велено высылать”, В. Гудович звернувся до цивільного губернатора О. П. Бутовича з проханням залишити ля Флизу, чим “осчастливите ... весь здешний край, имеющий в нём единого только врача, искусного и деятельного, и весьма подвижного, в чём он, а также и в прививании оспы, от многих имеет свидетельства”⁴². 15 січня 1815 р. губернатор направив лист С. К. Вязмітинову, але як вирішилося питання – невідомо⁴³.

Домінік ля Флиз не лише лікував місцевих жителів, а й намагався полегшити долю своїх співвітчизників. Так, 14 червня 1814 р. він звернувся до чернігівського цивільного губернатора О. П. Бутовича з проханням допомогти ад’ютанту маршала Нея капітану Бретону, який

повертався на батьківщину. Ля Флиз просив передати Бретону 100 руб., які він мав отримати від казни, та грошове утримання за рік перебування в полоні⁴⁴.

Військовополонені мешкали в Чернігові та окремих повітових містах. Городничі зобов'язані були надати їм помешкання, піклуватися про їхнє харчування, стежити за їхньою поведінкою та звітувати про те, як розміщували і чим годували полонених. Щомісячно полоненим видавалося на харчування: житнє борошно, ячна крупа, вони забезпечувалися одягом.

Життя військовополонених, які опинилися далеко від Франції, у суворих кліматичних умовах і практично не мали зв'язку з батьківщиною, було непростим. Та яким би важким воно не було, полонені не ремствували. Деякі з них пройшли через усе пекло відступу зі своїми дружинами. Так, у травні 1815 р. з Мінська через Чернігів до Курська під вартою унтер-офіцера Мінської внутрішньої сторожі відправився лікар Іполит Лефевр із дружиною Маріанною Гербель та слугою з військовополонених Ніколя Репаром⁴⁵.

Невідомо, як склалися долі більшості полонених, серед яких тільки генералів було близько 50. За різними даними, з 200 тис. військовополонених у квітні 1815 р. на батьківщину повернулося лише близько 30 тис.⁴⁶ Багато хто залишився і влаштувався в Росії. Наприклад, у грудні 1812 р. в Гродно в полон потрапив 33-річний лікар 58-го піхотного полку австрійського походження Йосип Шторх. 20 березня 1813 р. він з партією військовополонених прибув до Чернігова, де залишився працювати в лазареті Чернігівської богадільні. Згодом він виявив бажання залишитися в Росії. Склавши присягу на вірність Росії, 14 квітня 1814 р. він отримав паспорт з приписом обрати рід діяльності. Та маючи 20 років лікарської діяльності, у січні 1815 р. він звернувся з проханням про надання місця в Чернігівському губернському правлінні⁴⁷. На жаль, подальша доля Йосипа Шторха невідома. Частина військовополонених повернулася до Франції після подій 14 грудня 1825 р. та перевірок благонадійності й утисків, що почалися у зв'язку з цим.

Проте на історії військовополонених рано ще ставити крапку. Слава Великої армії була такою ж великою, наскільки й трагедія, що її спіткала. Тому з появою нових джерел долі її воїнів – і генералів, і рядових, як і дотепер, хвилюватимуть дослідників різних країн.

¹ *Chandler D. G. The Campaigns of Napoleon / D. G. Chandler. – London, 1966. – P. 1114.*

² *Россия первой половины XIX века глазами иностранцев / Сост. Ю. А. Лимонов. – М., 1991. – С. 244.*

³ *Михайловский-Данилевский А. И. Журнал 1813 г. / А. И. Михайловский-Данилевский // 1812 год. Военные дневники. – М., 1990. – С. 316; Вильсон Р.-Т.*

Дневники и письма / Р.-Т. Вильсон. – СПб., 1995. – С. 197; *Муравьев Н. Н.* Записки / Н. Н. Муравьев // Русские мемуары. Избранные страницы. – М., 1989. – С. 156.

⁴ Див., наприклад: *Бокур Ф.* Пленные Великой армии Наполеона в России / Ф. Бокур // 185 лет Отечественной войне 1812 года. – Самара, 1997. – С. 47–60; *Иванов К. В.* Военнопленные Великой армии в Российской империи / К. В. Иванов // Историко-археологические изыскания. – Самара, 1997. – Вып. 2. – С. 82–91; *Миловидов Б. П.* Французские военнопленные медики на работе в русских военных госпиталях (1813–1814). Из фондов РГВИА / Б. П. Миловидов // Россия и Франция. XVIII–XX века. – М., 2005. – Вып. 6. – С. 144–145 тощо.

⁵ *Потрашков С. В.* Военнопленные Великой армии в Слободско-Украинской губернии / С. В. Потрашков // Материалы VII Всероссийской конференции “Отечественна война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы”. – Бородино, 1998. – С. 143–150.

⁶ Россия первой половины XIX века глазами иностранцев. – С. 274–277, 293, 301.

⁷ *Давыдов Д. В.* Дневник партизанских действий / Д. В. Давыдов // 1812 год в русской поэзии и воспоминаниях современников. – М., 1987. – С. 223.

⁸ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 128, оп. 1, спр. 1053, арк. 2–2 зв.

⁹ Там само, спр. 1220, арк. 95.

¹⁰ Там само, спр. 1327, арк. 209–230 зв.

¹¹ Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 68, 94, 391, 597; спр. 1216, арк. 5, 288; спр. 1217, арк. 111, 215, 329, 387, 447; спр. 1218, арк. 12, 71, 175; спр. 1220, арк. 89, 257, 547; спр. 1221, арк. 33, 313, 394, 566, 635, 697; спр. 1329, арк. 31, 168, 208, 289, 379, 410, 487.

¹² Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1062, арк. 48, 75 зв.; спр. 1209, арк. 87, 129, 165, 354; спр. 1218, арк. 69 зв.; спр. 1220, арк. 93 зв.; 520 зв.; спр. 1221, арк. 253 зв., 670 зв.

¹³ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1216, арк. 12.

¹⁴ Там само, спр. 1209, арк. 473–473 зв.

¹⁵ Там само, арк. 157.

¹⁶ Там само, арк. 258.

¹⁷ Там само, спр. 1218, арк. 410–411 зв.

¹⁸ Там само, арк. 555–555 зв.

¹⁹ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – Изд. 1830. – Т. XXXII. – Ст. 25310.

²⁰ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812 года / В. Г. Сироткин // Вопросы истории. – 1974. – № 3. – С. 130.

²¹ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 555–555 зв.

²² Там само, арк. 554.

²³ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812 года. – С. 132.

²⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 423–423 зв.

²⁵ Там само, спр. 1221, арк. 383.

²⁶ Там само, спр. 1209, арк. 78; спр. 1211, арк. 1–1 зв.

²⁷ Там само, спр. 1209, арк. 257.

²⁸ Там само, спр. 1218, арк. 238–238 зв.

²⁹ К чести России. – М., 1988. – С. 58, 91, 112, 181, 176–177; *Вяземский В. В.* Журнал 1812 г. / В. В. Вяземский // 1812 год. Военные дневники. – М., 1990. – С. 215; *Муравьев Н. Н.* Записки. – М., 1989. – С. 111.

³⁰ *Волконский Д. М.* Дневник 1812 г. / Д. М. Волконский // 1812 год. Военные дневники. – М., 1990. – С. 153.

³¹ *Петров М. М.* Рассказы / М. М. Петров // 1812 год. Воспоминания воинов русской армии. – М., 1991. – С. 203–204.

³² *Вильсон Р.-Т.* Дневники и письма. – С. 80, 85.

³³ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 29, 45.

³⁴ Там само, спр. 1217, арк. 481–481 зв.

³⁵ ПСЗ. – Изд. 1830. – Т. XXXII. – Ст. 25415.

³⁶ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812 года. – С. 130.

³⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1221, арк. 775.

³⁸ Там само, арк. 773–773 зв.

³⁹ Внешняя политика России XIX – начала XX вв. – Т. VI. – М., 1962. – С. 629.

⁴⁰ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1327, арк. 105.

⁴¹ Внешняя политика России XIX – начала XX вв. – Т. VIII. – М., 1972. – С. 92.

⁴² Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1327, арк. 481–482.

⁴³ Там само, арк. 483–484.

⁴⁴ Там само, спр. 1328, арк. 155–155 зв.

⁴⁵ Там само, спр. 1327, арк. 73.

⁴⁶ *Сироткин В. Г.* Судьба французских солдат в России после 1812. – С. 136.

⁴⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1329, арк. 34–34 зв.; ф. 127, оп. 14, спр. 288, арк. 178–178 зв.

На основе использованных архивных источников рассматриваются различные аспекты пребывания военнопленных Великой армии Наполеона в Черниговской губернии в 1813–1814 гг.

Ключевые слова: Отечественная война 1812 г.; военнопленные; Черниговская губерния.

The article analyzes the different aspects of the prisoners of war of Grand Army of Napoleon staying in the Chernihiv province in 1813–1814 on the basis of fonds of the State Archives of Chernihiv Region.

Keywords: the Patriotic War of 1812; the prisoners of war; the Chernihiv province.